

Lietuviškas kryžius išėivijoje JAV: memorialinis paminklas, interjero atributas, dekoro elementas

Skaidrė Urbonienė

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108, Vilnius

El. paštas: skaidreu@gmail.com

Straipsnyje analizuojami išėivijoje JAV sukurti kryžiai, koplytstulpiai, stogastulpiai – lauko paminklai ir interjerui skirti dirbiniai. Aptariamas ir šių paminklų arvaizdų panaudojimas dekoruojant antkapinius paminklus. Analizuojami kryždirbystės paminklų puošybos elementai, vyraujantys skulptūros siužetai, parodoma, kaip per kryžių dekorą lietuviai emigrantai siekė išreikšti tautinį identitetą.

RAKTAŽODŽIAI: kryždirbystė, lietuviškas kryžius, stogastulpis, koplytstulpis, išėivija, lietuviškumas, tapatumas

Lietuviai emigrantai lietuviškų medinių kryžių yra pastatę daugelyje pasaulio šalių. Ypač jų padaugėjo po Antrojo pasaulinio karo, kai didžiulė banga emigrantų paliko Lietuvą. Iki šiol ši kultūrinė lietuvių emigrantų veikla – kryždirbystė – išsamesnių mokslinių tyrimų nesulaukė. Jonas Grinius yra trumpai paminėjęs išėivijoje gyvuojančią kryždirbystės tradiciją¹. Milda Bakšytė Richardson viename savo straipsnių kiek plačiau supažindina su šia išėivių veikla, pristatydamą kelių autorių kūrybą². Leidinio *Lietuvių kultūros paveldas Amerikoje* trumpame apžvalginiame skyrelyje Richardson aprašė tik kelis kryžius ir koplytstulpius, bendresnio kryždirbystės vaizdo Amerikoje nepateikdamą³. Antkapių puošyboje vaizduojami kryžių motyvai trumpai paminimi Richardson⁴ ir Jono Dainausko⁵ publikacijose. Vienu kitu sakiniu drožinėtojai paminimi bei keletas jų dirbtų kryžių nuotraukų publikuota leidinyje *Lietuvių tautodailės institutas išėivijoje*⁶. Vytenis Rimkus yra paskelbęs straipsnį, supažindinantį su Vokietijoje gyvenusiu drožėju Stasiu Motuzu⁷. Naujausia publikacija – tai šio straipsnio autorės etnologiniu tyrimu, atliktu Čikagoje, paremtas straipsnis, kuriame dėmesys sutelkiamas į socialinę ir kultūrinę kryždirbystės objektų raišką ir reikšmę emigrantų gyvenime JAV⁸.

Šiame straipsnyje siekiama išsamiau paanalizuoti išėivijoje kurtų kryžių menines ypatybes, atskleisti ikonografinius šaltinius, kuriais rėmėsi emigrantai kryždirbiai. Siekiama atskleisti, kodėl vienos paminklų formos buvo populiarios, o kitos ne; kokie puošybos elementai, simboliai, skulptūros siužetai vyrauja aptariamuose dirbiniuose ir kodėl.

1 Grinius 1970.

2 Bakšytė-Richardson 1999: 260–276.

3 Richardson 2009: 180–181.

4 Richardson. Kapinės 2009: 198–200.

5 Dainauskas 1976: 3–42.

6 *Lietuvių tautodailės institutas išėivijoje* 2000.

7 Rimkus 1999: 255–258.

8 Urbonienė 2012: 51–74.

Straipsnis paremtas autorės surinkta medžiaga Čikagoje 2012 m.⁹ Kryžiai, koplytstulpiai ir stogastulpiai buvo tiriami natūroje, interjerui skirti dirbiniai – Litanistikos tyrimo ir studijų centro (LTSC) padalinyje Lietuvių muziejuje, Balzeko lietuvių kultūros muziejaus¹⁰ fonduose, papildoma medžiaga rinkta LTSC archyvuose (Meno, Pasaulio lietuvių)¹¹. Taip pat kaip šaltiniu naudotasi 1950–2011 m. publikacijomis išeivijos leidiniuose. Surinkta medžiaga daugiausia atspindi XX a. II pusėje antrosios emigrantų bangos, vadinamųjų *dipukų*¹², kurtus kryžius.

Terminai. Išeivijoje vyrauja visus memorialinius paminklus (išskyrus mažas koplytėles, kabinamas ant sienų) apjungiantis vienas pavadinimas – *kryžius*. Straipsnyje taip pat vartojamas terminas *kryžius*, pažymintis ne tik kryžmiškus kryžius, bet ir kitus mažosios architektūros paminklus, tačiau tais atvejais, kai būtina išskirti paminklų tipus, vartojami tipologine klasifikacija paremti terminai *kryžiai*, *stogastulpiai*, *koplytstulpiai*, *koplytėlės*.

Memorialiniai paminklai

Pokario pabėgėliai lietuviai lauko paminklus – kryžius, stogastulpius, koplytstulpius ėmė statyti jau DP stovyklose. 1945–1952 m. laikotarpiu tradicinių lietuviškų kryžių buvo pastatyta Vokietijoje (Augsburge, Freiburge, Hanau ir kt.), Danijoje (Dragsbaeke). Vėliau, jau gyvendami įvairiose pasaulio šalyse, daugiausiai JAV, lietuviai ir toliau kūrė bei statė kryžius.

Kaip pabrėžiama išeivijos spaudoje, kryžius, išreiškiantis Dievo palaimos siekį ar dėkingumą Dievui, kartu liudijo gimtines ilgesį ir jos laisvės viltį¹³. 1990 m. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, kryžių funkcija išreikšti viltį dėl Lietuvos laisvės nebeakcentuojama. Labiau imama pabrėžti kryžiaus kuriamą „dalelės Lietuvos“ įvaizdį¹⁴. Be to, kryžiais buvo išsakomas ir svarbus *dipukams* siekis – palaikyti jaunosios kartos lietuviškumą: „Šis Lietuvos kančių simbolis, lyg paties Viešpaties ranka, tesaugo visus iš tėvynės išblokštuosius, o labiausiai jaunąją Lietuvos atžalą nuo sunykimo pavojaus“¹⁵. Ne mažiau svarbi priežastis buvo ir ryšio su tėvyne, prarastais namais

9 Tyrimas atliktas podoktorantūros stažuotės finansavimo pagal Europos Sąjungos struktūrinių fondų Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos, Mokslininkų ir kitų tyrėjų mobilumo ir studentų mokslinių darbų skatinimo priemonės (VP1-3.1-ŠMM-01) įgyvendinamą projektą „Podoktorantūros (post doc) stažuotių įgyvendinimas Lietuvoje“.

10 Toliau tekste naudojama santrumpa *BLKM*.

11 Toliau tekste naudojamos santrumpos *LTSC/MA*; *LTSC/PLA*; *LTSC/LM*.

12 Pirmoji emigrantų banga, susijusi su ekonomine emigracija, vyko XIX a. 7 deš.–XX a. 4 deš. Antroji banga – tai XX a. 5 deš. pabaigos politinio prieglobsčio emigracija, vadinamieji *dipukai*. Terminas *dipukai* kilęs iš Antrojo pasaulinio karo laikų perkeltųjų asmenų stovyklų angliško pavadinimo santrumpos (DP – Displaced Persons Camps). Trečioji banga – tai dabartinė ekonominė emigracija (nuo XX a. 9 deš.) (Čiubrinkas 2005: 44).

13 Buv. augsburgiečių dėmesiui 1982; *Laiškai lietuviams* 1952. 12: 198.

14 Hoppe 2011.

15 Tijūnas 1973.

palikymas, todėl kryžiai prie namų buvo statomi ir kaip tėvynės Lietuvos, gimtųjų namų simbolis, kartu jis išreiškė savininko tautinį identitetą¹⁶.

Taigi, vienaip ar kitaip išsivijoje statomų kryžių intencijos visada siejasi su Lietuva ir lietuvių tapatybės deklaracija. Šias intencijas įvaizdinti siekta ir per paminklų išvaizdą. Tautinį identitetą manifestuojantys objektai turėjo būti iškart ir nedvejojant atpažįstami kaip lietuviški, siekta, kad toks kryžius „dėmesį atkreiptų savo tautiniu stiliumi“¹⁷. Tokiai ikonografinėi programai pasitarnavo *lietuviško*, t. y. gausiai ornamentuoto, kryžiaus samprata, pradėta formuoti dar tautinio atgimimo metais XX a. pradžioje. Tuo metu kryžius buvo iškeltas į bene svarbiausio nacionalinio meno tradicijų nešėjo gretas. Ir vėliau – Nepriklausomos Lietuvos Respublikos laiku (1918–1940) – buvo plėtojama kryžių, kaip ypatingos liaudies meno srities, išreikšiančios ne tik religinį, bet ir nacionalinį kultūros savitumą, samprata. Svarbiausia meninės išraiškos priemone *lietuviškame kryžiuje* imtas laikyti ornamentas, ypač tie jo motyvai, kurie laikyti ikirikščioniškais, taigi, ypač senais ir todėl neabejotinai lietuviškais¹⁸. Tuo metu imtos propaguoti dvi paminklų formos – tai stogastulpis ir kryžmiškas kryžius, kadangi abi šios rūšys galėjo būti gausiai dekoruojamos ornamentais, propaguojamais kaip nacionaliniais.

Būtent šios dvi paminklų formos (kryžius ir stogastulpis) įsivyravo tarp išsivijoje sukurtų lauko mažosios architektūros paminklų ir interjero dirbinių. Daug rečiau buvo statomas koplytstulpis, ypač retai koplytėlė ant žemės ar pakabinama ant namo. Dažniau mažas koplytėles, kaip interjero puošmeną, laikydavo pakabintas namie ant sienos.

Tarp kryžių vyrauja vienakryžmiai kryžiai su gausiai ornamentuota kryžma. Tokio tipo kryžius kuria Lemonto (Čikagos priemiestis) kryžių kalnelio įkūrėjas ir puoselėtojas gydytojas Romualdas Povilaitis (g. 1932 m.). Daugumos Povilaičio, kaip ir kitų išsivijos meistrų, kryžių puošyba koncentruojama kryžmoje – ją juosia spinduliai arba nimbai. Spinduliai dažniausiai yra vešlių augalinių motyvų arba jie derinami su geometrinėmis formomis. Augalinių motyvų drožiniais jis puošia ir kryžiaus stiebo apatinę dalį, dažnai atskiriamą karnizu, ant kurio meistras mėgsta „patupdyti“ paukštelius. Povilaitis nemažai naudoja tulpės motyvų, jo nuomone, simbolizuojančių lietuvių liaudies meną¹⁹. Kryžmų centruose esančiose koplytėlėse Povilaitis dažniausiai įkomponuoja Rūpintojėlio statulėlę. Jei kryžmoje patalpina Nukryžiuotąjį, tai Rūpintojėlio figūrėlę įstato mažoje koplytėlėje ant stiebo. Dar vienas Povilaičio kuriamų kryžių bruožas – tai pusbėnulis ant kryžiaus stiebo, žemiau kryžmos centre įtvirtintos koplytėlės. Motyvas, atklydęs iš geležinių viršūnių, tačiau paties meistro aiškinamas taip: „pusbėnulis – dėl to, kad kažkada lietuviai garbino Saulę ir Mėnulį“²⁰.

16 Plačiau žr.: Urbonienė 2012.

17 Lietuviškas kryžius Mundelein seminarijoje 1974.

18 Galaunė 1926; 1930; Rūkštelė 1929; Čerbulėnas 1937.

19 Hoppe 2011.

20 Ten pat.

Vienas išskirtinis ir naujas bruožas, kad šis meistras kryžiams papuošti naudoja gintarus (kartais juos pakeičia geltono stiklo gabalėliais). Lietuvos senajai kryždirbystei tokia puošimo medžiaga nebūdinga. Šiuolaikinėje kryždirbystėje papuošimui naudojamų gintarų lauko paminkluose taip pat nesu pastebėjusi. Povilaitis gintarais inkrustuoja kryžmą juosiančius spindulius arba nimbus (1 pav.). Kodėl daugumoje savo kryžių naudoja gintarą, Povilaitis paaiškino, kad gintaras nuo seno yra Lietuvos auksas, Lietuvos nacionalinis turtas ir parodo lietuviškumą²¹.

Originalesnių kryžių yra sukūręs dailininkas Jurgis Daugvila (1923–2008). Jis šventųjų atvaizdus bareljefu dažnai drožė ant kryžiaus stiebo ties kryžmos centru, juos pridengdavo lenktu skardos stogeliu. Daugvila mėgo riestus motyvus, todėl kryžmos centrą supančių metalinių spindulių galus suraitydavo, metalinėmis riestėmis aprėmindavo ir stiebo dalį su bareljefine skulptūra.

Kryžiaus stiebas paprastai gana storo medžio, kvadratinio skerspjūvio, tad ir stiebo šonus dailininkas išnaudodavo papuošimui – bareljefu išdroždavo augalinius motyvus. Kryžių vainikuoja metalinė viršūnė – kryželio su spinduliais pavidalo. Kai kada Daugvila centrinę skulptūrą papildė šoniniais skydais, kuriuose išdrožia adoruojančius angelus (2 pav.). Daugvilos kryžiai – dvipusiai. Antai prie Švč. Mergelės Marijos Gimimo bažnyčios (Čikagos Marquette parko rajonas) stovinčiame kryžiuje vienoje pusėje išdrožtas Šiluvos Marijos, kitoje – Nukryžiuotojo atvaizdas (2 pav.); prie Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčios (Čikagos Brighton parko rajonas) stovinčiame kryžiuje – šv. Kazimieras ir Šiluvos Marija.

Kiti emigrantai kryždirbiai mėgo Rytų Aukštaitijoje paplitusio masyvaus kryžiaus tipą. Tai kryžius, kurio keturkampio skerspjūvio stiebą karnizai skaido į 2 ar 3 tarpsnius. Stiebo ir šakų pakraščius puošia geometrinių ar augalinių motyvų drožiniai. Kryžmų galai trilapio ar rombo formos, kryžmos centre (dažnai iš abiejų pusių) suformuojama koplytėlė, kurios stogelį puošia stambi monstrancija, gerai matoma ir iš toli. Tokios formos ir ornamentikos kryžių JAV buvo sukūręs skulptorius

1 pav. R. Povilaičio dirbti kryžiai Lemonto kryžių kalnelyje. S. Urbonienės nuotr., 2012

21 Autorės pokalbis su R. Povilaičiu. Čikaga, 2012 05 07.

2 pav. J. Daugvilos dirbtas kryžius prie Švč. M. Marijos Gimimo bažnyčios Čikagoje. S. Urbonienės nuotr., 2012

Pranas Gasparonis (1910–2005), Stasys Valatka.

Iševijoje pamėgtas ir Dzūkijai būdingas kryžius, išsiskiriantis raiškiu kryžmą juosiančiu nimbu ir Kristaus kankinimo įrankiais (ietys, šakės, ilgakotis kirvis), pritvirtintais ant horizontaliosios kryžmos, o jų apatinius galus jungia sukryžiuoti kalavijai. Šie atributai įrėmina kryžiaus centrinę dalį. Tokį dzūkišką kryžių žymus iševijos architektas Jonas Mulokas (1907–1983) įkomponavo į East St. Louis (Ilinojus) lietuvių Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčios altorių²². Panašių kryžių, tik be Kristaus kankinimo įrankių, buvo sukūręs Čikagoje gyvenęs meistras Antanas Poskočimas²³.

Koplytstulpių pastatyta nedaug, dažniausiai tai vienaukščiai, rečiau dviauksčiai, kurių stogelius vainikuoja metaliniai ornamentuoti kryželiai. Puošyba koncentruojama į stogelių pakraščius

dekoruojant juos dantytu siluetu pjaustytomis lentelėmis ir pakabinant medinius, kartais tulpės pavidalo, varpelius. Koplytėlių viduje pertvaros padaromos iš augalinių motyvų drožinių.

Vis dėlto populiariausias iševijoje laikytinas dviejų ir trijų aukštų stogastulpis. Šis tipas išpopuliarėjo, nes tokį paminklą, kaip minėta anksčiau, galima gausiai puošti įvairiais ornamentais, o tai atitiko *lietuviško kryžiaus* sampratą. Pvz., ruošiantis statyti lietuvišką paminklą Niujorko pasaulinei parodai (1964), buvo pasirinktas būtent stogastulpis (iševijos spaudoje jis vadinamas *kryžiumi*), nes nuspręsta, kad tik toks paminklas „geriausiai išreiškia Lietuvos kančią ir rodo lietuviško liaudies meno turtinumą bei originalumą“²⁴. Šio paminklo projektą sukūrė minėtas architektas Mulokas, nemažai prisidėjęs prie stogastulpio formos paminklų išpopuliarėjimo. Mulokui architektūrine prasme originaliausi ir įdomiausi atrodė lietuviški stogastulpiai (pats tokį paminklą vadino *koplytstulpiu*). Jo nuomone, Europoje tokių stogastulpių kaip lietuviški nėra, todėl jis ėmėsi kurti būtent šį paminklo tipą, kaip pažymintį lietuvių

²² Končius 1956.

²³ LTSC/MA. B. „Poskočimas Antanas“, lapai nenumeruoti.

²⁴ Kryžius pasaulinėje parodos aikštėje 1964.

originalumą²⁵. Labiausiai jis pamėgo dviaukščio stogastulpio tipą, kurio miniatiūrinius variantus (4 pav.) sukūrė dar Augsburgio DP stovykloje, o vėliau, persikėlęs į JAV, jų idėjas perkėlė į didžiuosius lauko paminklus bei į savo projektuojamų lietuviškų bažnyčių architektūrą. Mulokas sukūrė keletą vėliau išgarsėjusių lietuviškų stogastulpių projektų²⁶, taip pat paminklus privatiems asmenims, organizacijoms, į kuriuos nusižiūrėję dirbo ir kiti meistrai (Povilas Laurinavičius (1909–1988), Petras Vėbra (1908–2001)).

Besiskiriančių nuo Muloko stogastulpių Čikagoje yra sukūręs Poskočimas. Vienas jo dirbtas medinis dviaukštis stogastulpis stovėjo prie dr. Jono Adomavičiaus namų (jo jau nebėra). Šį paminklą Poskočimas kūrė kartu su dailininku Adomu Varnu – Varnas pateikė projektą, o Poskočimas jį įgyvendino²⁷. Paminklas

buvo sudarytas iš dviejų stoginelių, kurių viršutinę vainikavo ornamentuotas metalinis kryžius. Stoginelių atramos lenktos, jų galai užriesti, stogelių pakraščius ir karnizus puošė kiaurapjūviu geometriniu motyvu pjaustyti drožiniai ir kabantys mediniai varpeliai. Prie stogelių pakraščių ir atramėlių dar pritvirtinta po stambų saulės formos drožinį. Šis paminklas labai primena Varno kartu su Kauno meno mokyklos mokiniais Lietuvos nepriklausomybės 10-mečio jubiliejui sukurto stogastulpio projektą²⁸.

Kitas panašios puošybos, bet jau vieno Poskočimo darytas vienaaukštis stogastulpis ir dabar tebestovi priešais Jaunimo centro pastatą (3 pav.).

Skirtingai nei Lietuvoje, Amerikos lietuvių memorialiniuose paminkluose skulptūrų siužetų įvairovė nėra didelė. Vyrauja Nukryžiuotojo, Rūpintojėlio, Pietos, Aušros Vartų ir Šiluvos Švč. Mergelės Marijos, šv. Kazimiero, nors pasitaiko ir kitų šventųjų, atvaizdai. Antai Daugvila sukūrė daug pakabinamų koplytėlių ne tik su minėtais atvaizdais, bet ir su šventųjų Jurgio, Jono Krikštytojo, Roko skulptūromis.

3 pav. A. Poskočimo dirbtas kryžius Jaunimo centro kieme. S. Urbonienės nuotr., 2012

²⁵ Celiešius 1983: 38.

²⁶ Muloko sukurti stogastulpiai: Tėvų pranciškonų servitų vienuolyne Portlande (1962), Tėvų pranciškonų sodyboje Kennebunkporte (1963), stogastulpis Niujorko pasaulinėje parodoje (1964), metalinis 3 aukštų stogastulpis prie Amerikos lietuvių vaiko ugdymo draugijos būstinės Čikagoje.

²⁷ Lietuviškas kryžius prie dr. Adomavičiaus namų 1959.

²⁸ Brėžinys nr. 28, skirtas Rokiškio-Zarasų rajonams (Vytauto Didžiojo karo muziejus (toliau – VDKM), apskaitos Nr. I-657/28).

4 pav. J. Mulokas. Miniatiūrinis stogastulpis, 1948. BLKM. S. Urbonienės nuotr., 2012

prieš blogį simbolis šv. Jurgis²⁹. Paminėtinas fotografas, skulptūrų ir kryžių dirbėjas Daumantas Čibas (1907–1982) savo kopyltstulpyje, skirtame Sibire kentėjusiems ir kenčiantiems lietuviams atminti, pagrindinėje kopyltėlėje įdėjęs Jėzaus Nazariečio skulptūrą, išreiškiančią Lietuvos žmonių kančias, o po kopyltėle suformuotoje atbrailoje patalpinęs šešių figūrėlių kompoziciją, vaizduojančią Sibiro tremtinių lietuvių šeimą³⁰.

²⁹ Lietuvišką kryžių stebės milijonai 1964.

³⁰ *LTSC/MA. B.* „Čibas Daumantas“, l. 11.

Pastebėtina, kad Amerikos lietuviai meistrai siužetų įvairovę praplėtė ir suaktualino Lietuvai nusipelnusių asmenų atvaizdais bei skaudžias pokario aktualijas įprasminančiomis kompozicijomis. Tai ir Lietuvos bažnyčiai nusipelnusių veikėjų (palaimintasis Mykolas Giedraitis, vyskupas Motiejus Valančius), ir Lietuvą nuo įvairių priešų gynusių karžygių, dažniausiai Lietuvos didžiųjų kunigaikščių Vytauto ir Mindaugo, atvaizdai. Pvz., Vytauto Didžiojo skulptūra šalia religinės temos statulų (Pietos, Rūpintojėlio, šv. Kazimiero, Šiluvos Marijos, Aušros Vartų Marijos) yra įkelta į Portlando (Oregone) stogastulpį (Muloko projektas, 1962). Niujorko pasaulinėje parodoje (1964) pastatytame stogastulpyje skulptoriaus Ramojaus Mozoliausko (1925–2010) sukurtomis statulomis buvo simboliškai pavaizduota Lietuvos istorija: šalia Mindaugo ir Vytauto, didžiųjų Lietuvos kunigaikščių, kiekvieno savaip svarbaus Lietuvos istorijai, buvo įkelta ir Lietuvos partizano su motina kompozicija, atskleidžianti tragišką pokario Lietuvos istoriją; Lietuvos valstybingumą reprezentuojantis herbas Vytis bei krikščioniškajai Lietuvos kultūrai svarbūs Pietos ir Rūpintojėlio atvaizdai, simbolizuojantys Lietuvos kančias; Lietuvos dangiškasis globėjas šv. Kazimieras ir liaudyje populiarus, pergalės

Vis dėlto išėvijios kryžiuose ir koplytstulpiuose bei koplytėlėse vyrauja Rūpintojėlio skulptūrėlės. Toks dažnas šio atvaizdo naudojimas motyvuojamas tuo, kad „pagal gražų lietuvišką tradicinį pavyzdį sodybą globoja visų lietuvių mylimas ir brangus Rūpintojėlis“³¹. Išėvių kryžiams Rūpintojėlis dažniausiai pasirenkamas ne kaip religinis įvaizdis, o kaip simbolinis kenčiančios Lietuvos įprasminimas ir kaip rūpestis dėl lietuviybės išlaikymo: „Rūpintojėlis rymo ir kalba, kaip ir lietuviai susirūpinę savo tikėjimą ir lietuvibę išlaikyti ne tik okupuotoj tėvynėj, bet ir laisvėj“³². Drožėjo Viktoro Veselkos (1916–2010) žodžiais, Rūpintojėlyje atsispindi „mūsų tautos skausmas – nuolatinis kaimynų skriaudimas“³³. Toks šio atvaizdo populiarumas nestebina. Rūpintojėlio sureikšminimą emigrantai atsivežė iš tarpukario Lietuvos. Dar XX a. pradžioje susirūpinusio, liūdinčio Kristaus atvaizdas lietuvių inteligentų pastangomis buvo susietas su lietuvių tautos patirtais vargais, ir jau tuo metu Rūpintojėlis tapo lietuvių tautos simboliu, atitinkančiu tautos dvasią. Nepriklausomos Lietuvos laikais ir iki pat sovietų okupacijos Rūpintojėlis laikytas tautos charakterio, likimo ir istorijos simboliu.

Pažymėtina, kad išėviai dailininkai ir savamoksliai meistrai savo kurtuose lauko paminkluose dažnai vartoja Lietuvos valstybingumą išreiškiančius simbolius.

XX a. pirmoje pusėje (iki sovietų okupacijos) svarbiausiais lietuviybės simboliais įvardijama kalba, tautiniai drabužiai ir Lietuvos valstybingumo ženklai (himnas, vėliava, herbas, Vyčio kryžius, Gedimino stulpai)³⁴. Šie ženklai buvo svarbūs ir emigrantams Amerikoje³⁵. Valstybingumo simboliai kartu su Lietuvos istorijos momentais, asmenybėmis tapo ikonografinės programos dalimi ir lietuvių bažnyčiose³⁶. Tokie Lietuvos valstybingumo simboliai (Vytis, Gedimino stulpai, Vyčio kryžius) vaizduojami vos ne kiekviename kryžiuje atskirai, o kartais siekiant sustiprinti tam tikrą idėją ir visi kartu. Be šių ženklų, dar pavaizduojamas ir Lietuvos žemėlapis, teigiantis nepriklausomos Lietuvos ribas. Šiais simboliais išėvijios kryžių dirbėjai ir projektuotojai pabrėždavo savo tautines aspiracijas ir kryžiui suteikdavo vilties dėl Lietuvos laisvės prasmę, o vėliau (1990 m.) jais išreiškiamas ryšys su vėl nepriklausoma Lietuva bei deklaruojamas tautinis tapatumas.

Interjero atributai

Išėvijoje išpopuliarėjo nedideli mediniai kryžių, stogastulpių, koplytstulpių modeliai, laikyti namuose kaip interjero atributas. Kai kurie drožiniai ypač tiksliai atkartoja specifinius tam tikrų etnografinių regionų paminklų bruožus, todėl kai kuriuos

31 Romuvos kryžiaus remonto vėjus. *LTSC/MA. B.* „Kryžiai ir koplytstulpiai“, lapai nenumeruoti.

32 Iškeltas lietuviškas kryžius. *LTSC/MA. B.* „Kryžiai ir koplytstulpiai“, lapai nenumeruoti.

33 Vaškaitis 1976.

34 Merkienė 1994: 63.

35 Kuzmickaitė 2004; Čiubrinskas 2005.

36 Andriušytė-Žukienė 2007. 22: 161.

jų galima vadinti ir miniatiūrinėmis kopijomis. Šie dirbiniai tebevadinami *pakelės kryžiais* („wayside crosses“). Apibūdinimas tiesiogiai nurodantis jų prototipus – tai sumažintos (30–70 cm, kartais ir 1–1,5 m siekiančios) Lietuvos pakelėse ir sodybose stovėjusių kryžių, koplytstulpių ir stogastulpių versijos. Skulptūrinis dekoras tokiuose nedideliuose drožiniuose yra labai abstraktus, vargiai galima atpažinti vaizduojamą asmenį, ypač iki 70 cm aukščio dirbiniuose. Svarbiausia tokiuose drožiniuose ne skulptūra, o akcentuojama tam tikros rūšies architektūrinio paminklo konstrukcija, jo forma, ypatingi bruožai, puošyba.

Lietuvoje senieji kryždirbiai ir dievdirbiai tokių memorialinių paminklų modelių nedarė. Paprastai jie dirbdavo „iš galvos“ arba pasibraižydavo nedidelį eskizą. Galbūt vienas kitas pasidarydavo ir modeliuką prieš dirbdamas būsimą lauko paminklą, tačiau tokių liudijimų beveik neišliko. Straipsnio autorei yra žinomas vienas aukštaitiško kryžiaus modeliukas, saugomas Kupiškio etnografijos muziejuje³⁷. Todėl manytina, kad išeivijoje suklestėjusi *pakelės kryžių* modelių gamyba buvo lietuvių emigrantų „išradimas“.

Tokių kryželių dirbimo išeivijoje ištakos siekia DP stovyklas Vokietijoje. Jose ir užsimezgė bei suklestėjo *pakelės kryžių* miniatiūrinių versijų drožyba. Kas paskatino užsiimti šia drožybos rūšimi?

Prievarta išstumti iš savo tėvynės, gimtų vietų, žmonės ieškojo simbolinių objektų, primenančių gimtinę. Labai greitai tokiu objektu tapo lietuviškas kryžius, stogastulpis ar koplytstulpis. DP stovyklose prasidėjo mažųjų interjero kryželių gamyba, taip pat ir lauko paminklų dirbimas bei statyba. Į šių simbolių kūrimą įsitraukė ir profesionalūs dailininkai. Antai minėtas architektas Mulokas, dar gyvendamas Augsburgio stovykloje, pradėjo drožti pastatomuosius *pakelės kryžių* modeliukus siekdamas, kad šie jo drožiniai primintų tėviškę³⁸. Daug kas norėjo įsigyti vadinamųjų „Muloko kryžių“ atminčiai, kaip Tėvynės dalelę³⁹. Siekdamas patenkinti poreikį, Mulokas Augsburgėje atidarė dirbtuvę. Medžio drožinių dirbtuves turėjo įkūrę ir teisininkas P. Laurinavičius Ravensburge⁴⁰, inžinierius V. Veselka Hanau stovykloje⁴¹. Tokie miniatiūriniai *pakelės kryžių* modeliai pabėgėliams tapo Lietuvos, kurią jie paliko, simboliu.

Vėliau, jau apsigyvenę įvairiose pasaulio šalyse, dauguma šių žmonių kryžių dirbimo neatsisakė, toliau juos darė pavieniai arba įkurtose dirbtuvėse. Čikagoje drožinių dirbtuvę turėjo skulptorius P. Vėbra⁴², Bostone liaudies meno dirbiniams gaminti ir platinti bendrovėlė „Lithuanian Cross“ buvo įkūręs prof. Ignas Končius (1886–1975)

37 Skurdi metrika byloja tik tai, kad eksponatas gautas iš Butėnų kaimo gyventojų (*GEK 7204*).

38 Įrašas Muloko drožinyje: „Te šis mažas mano darbelis primena tau mielos tėviškės žaliuojančius laukus, kryžkelėse pasvirusius kryžius. Autorius. Augsburgas. 30.II.1947“ (*BLKM*).

39 Celiešius 1983: 37.

40 *Lietuviškų drožinių kūrejas* 1953.

41 Astašaitis 1953.

42 Skulptorius Petras Vėbra 1956.

kartu su inžinieriumi Eugenijumi Maniu ir fotografu D. Čibu⁴³. Mažųjų interjerui skirtų *pakelės kryželių* gamyba Amerikoje išplito, jie buvo eksponuojami išeivijos tautodailės parodose, įsigijami namams, jų gamybos idėją perėmė skautai, ypač masiškai ėmę dirbti kryžių, stogastulpių, koplytstulpių modeliukus kasmet rengiamoms Kaziuko mugėms. Be to, buvo kuriami ir gana dideli (žmogaus ūgio ir didesni) stogastulpiai bei kryžiai, skirti laikyti butuose. Tokių didesnių išmatavimų dirbinių sukūrė Laurinavičius, Poskočimas, Povilaitis. Šie interjerui skirti dirbiniai buvo labai populiarūs tarp *dipukų* kartos lietuvių.

Interjerui skirtų kryželių aptarimą pradėsiu nuo Muloko dirbinių, kurie tarp lietuvių labai išpopuliarėjo dar Augsburgio DP stovykloje. Žvelgiant į Muloko drožinius manytina, kad pradžioje jis vadovavosi Pauliaus Galaunės knyga „Lietuvių liaudies menas“⁴⁴, nes tarp jo sukurtų nedidelių kryželių ir stogastulpių yra tapačių Galaunės knygoje pateiktiems brėžiniams. Tačiau netrukus jis sukūrė ir savąjį stogastulpio tipą (4 pav.). Tai dviaukštis arba triaukštis stogastulpis, kurio puošyboje jis naudojo geometrinį ornamentą, labai mėgo riestinius motyvus – ypač grakščiai suriečia stoginėlių atramas, ant kurių dar „patupdo“ po paukštelį, pakabina medinius varpelius. Paukšteliai ir varpeliai bei riestės – mėgstami Muloko drožinių motyvai. Viršūnes jis dažniausiai kūrė saulės formos, kryžma jose neakcentuojama. Mažuosius drožinius visada apjuosdavo tvorele. Ne vienas drožėjas savo kūriniuose atkartoję Muloko stogastulpių bruožus. Antai Balzeko lietuvių kultūros muziejuje saugoma keletas Muloko dirbinių primenančių stogastulpių modelių, išdrožtų Vlodo Kulpavičiaus (1896–1991), Laurinavičiaus, Vėbros.

5 pav. A. Poskočimas. Kryželis. LTSC/LM. S. Urbonienės nuotr., 2012

43 Čibas 1975.

44 Galaunė 1930.

Paminėtini dar keli autoriai, kūrę tokius modeliukus. Vienas jų – minėtas meistras Poskočimas, kurio išdrožti 49 kryželiai ir 8 Mažosios Lietuvos krikštai yra eksponuojami LTSC Lietuvių muziejuje Čikagoje (Jaunimo centro patalpose). Vieni kryželiai formos ir dekoru prasmė yra daryti pagal minėtą Galaunės knygą, kiti – jau pačio meistro kūrybos padariny (5 pav.). Tačiau net ir kurdamas savaip, jis ir toliau interpretavo Galaunės pateiktus brėžinius, stengėsi drožti kuo įvairesnius kryželius, būdingus skirtingiems regionams. Kadangi Galaunės knygoje pateiktuose brėžiniuose nėra pavaizduota didelės dalies stiebo, Poskočimas buvo nuvykęs pas dailininką Varną, gyvenusį Čikagoje, konsultuotis dėl kryžių liemens drožybos. Varnas jam parodė savo sudarytą kryžių albumą⁴⁵. Pats Poskočimas nurodė⁴⁶, jog be minėtų Galaunės knygos ir Varno albumo naudojami ir Italijoje išleista knyga, kurioje buvo publikuota nemažai Lietuvos kryžių fotografijų bei gautu iš Lietuvos albumu „Lietuvių liaudies menas. Mažoji architektūra“ (1970). Kaip pats sakėsi, siekęs, kad kryželiai jaunimui padėtų nepamiršti lietuviškos kultūros, liaudiškos medžio drožybos. Todėl nedidelius kryželius jis kūręs „kaip tautinį-religinį papuošimą lietuvių namams, kur auga lietuviškas jaunimas“⁴⁷.

Poskočimas ypač mėgo augalinius motyvus, labiausiai – tulpės motyvą, nes jo teigimu, tulpė yra pagrindinis ir gausiausiai sutinkamas lietuvių liaudies meno ornamentas⁴⁸. Tulpes ar kitus augalinius motyvus jis komponuoja ant stiebo plokštumų, stiebų briaunas irgi puošia augaliniais ornamentais, tarpkryžių spinduliai dažnai drožiami tulpių pavidalo. Beje, meistras kreipė dėmesį ir į tvoreles, kurių drožė tik fasadinę dalį – jose taip pat naudoja ne tik geometrinį, bet ir augalinį (dažnai tulpių) motyvus. Savo drožiniuose Poskočimas įpina ir vieną kitą krikščionišką motyvą (taurę su ostija, kryželius, angelus, Apvaizdos akį, Šventąją Dvasią balandžio pavidalu), tačiau dažnai jie „pasislepia“ gausiuose augaliniuose motyvuose. Stengdamasis sustiprinti kryžiaus „lietuviškumą“, meistras pasitelkia ir tradicinės tekstilės gaminiuose naudojamus raštus.

Tėvų Jėzuitų vienuolyne Čikagoje esantys kryželiai (14 vnt.) išsiskiria ypač kruopščia, subtilia drožyba, dėmesiu detalėms (6 pav.). Autoriui pavyko atkartoti ne tik regioninius, bet ir lokalių vietovių kryžių bruožus. Gaila, kad šie subtilūs drožiniai jau pradeda byrėti – trūksta detalių, viršūnių, aplūžusios tvorelės. Dėka kun. Antano Saulaičio SJ nuorodos, kad šie kryželiai buvo kažkada publikuoti leidinyje *Laiškai lietuviams*⁴⁹, pavyko nustatyti jų autorius, kurių yra du – juos projektavęs dail. A. Varnas ir juos išdrožęs – P. Laurinis⁵⁰. Nuoroda, kad tuos kryželius projektavo Varnas dar sukelia ir

45 Prunskis 1981.

46 Ten pat.

47 Ten pat.

48 Johnson 1984: 9.

49 *Laiškai lietuviams* 1963.

50 Čikagoje kryželius kūrė Povilas Laurinavičius, tačiau ar Laurinis – jo pavardės santrumpa, nepavyko išsiaiškinti.

6 pav. A. Varno projektuoti, P. Laurinio išdrožti miniatiūriniai kryžiai ir stogastulpis. S. Urbonienės nuotr., 2012

papildomų minčių. Varnas į Ameriką atvyko turėdamas tik vieną savo leisto albumo⁵¹ egzempliorių, kurį jam dar DP stovykloje padovanojo lietuvis vienuolis, sužinojęs, kad Varnas neturi nei vieno egzemplioriaus: „Jums bus reikalingesnis“⁵². Tad tikėtina, kad pasiremdamas šio albumo nuotraukomis, jis ir projektavo aptariamus mažuosius kryžių modeliukus. Patyrinėjus drožinius ir palyginus juos su Varno albumo fotografijomis, matyti, kad vienus kryžius jis projektavo gana tiksliai prisilaikydamas pirmavaizdžio, kitus kiek supaprastino, dar kitus, matyt, sukūrė iš atminties. Keletas drožinių atitinka jo kartu su Kauno meno mokyklos mokiniais 1928 m. parengtų Nepriklausomybės kryžių projektus. Nėra įrodymų, kad Varnas būtų išsivežęs į Ameriką savo Nepriklausomybės jubiliejui skirtų kryžių projektų kopijas. Tačiau kai kurie Laurinio drožti kryželiai liudija, kad jis galbūt iš atminties bei vadovaudamasis savo turimu fotografijų albumu stengėsi atkurti Nepriklausomybės kryžių projektus. Tą paliudija ir anksčiau aptartas dviejų aukštų stogastulpis, dirbtas Poskočimo, prie Adomavičiaus namų Čikagoje. Su-lyginus aptariamus kryžių ir stogastulpių modeliukus su Varno albumo nuotraukomis, aiškėja, kad buvo remtasi nuotraukomis, kuriose užfiksuoti Jonavos, Joniškio, Jurbarko, Kaišiadorių, Kauno, Kupiškio, Plungės, Raseinių, Rokiškio, Šakių, Tauragės, Ukmergės,

51 Varnas 1926.

52 Nufotografavo 2 300 kryžių 1968.

Utenos, Zarasų valsčiuose stovėję paminklai. Vadinasi, apimami visi etnografiniai Lietuvos regionai. Antai 6 pav. matome kryžių, stogastulpį ir dvikryžmį kryžių. Pirmajam kryžiui identiškas atitikmuo yra Jonavos valsčiaus Skarulių kapuose stovėjęs kryžius⁵³, o dvikryžmis kryžius kurtas vadovaujantis Tauragės kapinių kryžiais⁵⁴. Stogastulpis, matyt, projektuotas pagal Plungės ir Kulių kapinėse stovėjusių stogastulpių nuotraukas⁵⁵ ir labai primena Varno 1928 m. sukurtą stogastulpio projektą⁵⁶. Iš šių drožinių matyti, kad Varnas siekė atskleisti įvairių regionų bruožus, o kartu išlaikyti ornamentuoto, t. y. *lietuviško* kryžiaus stilistiką. Matyt, dėl to projektavo tokius paminklus, kurių formos leidžia naudoti kuo daugiau ornamentų – tai kryžiai ir stogastulpiai, o žemaitiškų koplytstulpių čia nėra.

Lietuviškas kryžius kaip dekoru elementas

Išsivijos menininkai išskirtinai daug kur naudoja kryžių, koplytstulpių, stogastulpių, koplytėlių motyvus. Juos pamatysime tapybos, grafikos kūriniuose, knygų iliustracijose⁵⁷. Nemažai šių motyvų naudojama išsivijos knygų ir periodinių leidinių apipavidalinime: viršeliuose, vinjetėse, užsklandose. Daug jų naudojama ir kuriant proginius (dažniausiai kalėdinius) atvirukus⁵⁸. Taip pat kryžiaus, koplytstulpio motyvą architektai, dailininkai naudojo projektuodami lietuvių bažnyčių interjerą, altorius (J. Mulokas, V. K. Jonynas ir kt.)⁵⁹.

Šiame straipsnyje trumpai aptarsiu tik *lietuviško kryžiaus* motyvo naudojimą antkapių puošyboje. Pasiremsiu Šv. Kazimiero lietuvių kapinių⁶⁰ ir Lietuvių tautinių kapinių Čikagoje pavyzdžiu. Išsiskiria po Antrojo pasaulinio karo pasitraukusių asmenų (*dipukų*) akmens antkapiai, gausiai dekoruoti lietuviškais tautiniais motyvais, iš kurių vyrauja ornamentuoti kryžiai ir stogastulpiai. Dainauskas, aptardamas Šv. Kazimiero lietuvių kapinėse esančius paminklus, nurodo, kad „jųjų gausiausią grupę sudaro antkapiai su mūsų pakelės, priesodybio, kapinių medinio drožinėto kryžiaus piešiniu – graviūra“⁶¹.

53 Nuorodos pateikiamos pagal Lenkijoje perleistą A. Varno „Lietuvos kryžių“ albumą: *Adomas Varnas. Krzyże litewskie* 2005, D. 2, il. 21.

54 Ten pat. il. 56.

55 Ten pat. D. 1, il. 13, 14, 16.

56 Brėžinys Nr. 22, skirtas Telšių rajonui (*VDKM*, Nr. I-657/22).

57 Apie religinės tematikos išsivijos grafiką, tautodailės įvaizdžius joje išsamiai rašė Ingrida Korsakaitė. Ji taip pat paminėjo ir kalėdinius atvirukus bei religinius leidinius, kuriuose apstu kaimo kapinaičių, ornamentuotų kryžių, religinės liaudies skulptūros arvaizdų: Korsakaitė 2003: 19–82. Freiburgo laikotarpio grafikų darbuose vyraujančius lietuviškumo įvaizdžius (ornamentuotus kryžius, koplytstulpius, liaudies skulptūros šventuosius) pamini Rasa Andriusytė-Žukienė (2007. 3: 73).

58 *BLKM, V. Vijeikio fondas*.

59 Andriusytė-Žukienė 2007. 22: 166; *Lietuvių kultūrinis paveldas Amerikoje* 2009.

60 Šv. Kazimiero lietuvių katalikų kapinės buvo įkurtos 1903 m. Jų pavadinime ilgai laikėsi žodis „lietuvių“, tačiau nuo 1967 m. jis pamažu išstumiamas, kol 1995 m. visai išnyko. Tad dabar oficialus pavadinimas yra „Šv. Kazimiero kapinės“. Plačiau žr.: *Šv. Kazimiero lietuvių kapinėms 100 metų* 2007.

61 Dainauskas 1976: 28.

7 pav. Lietuvių tautinės kapinės Čikagoje. S. Urbonienės nuotr., 2012

Lietuvoje irgi galima pamatyti antkapių su išraižytais kryžiais, stogastulpio ar kopolytstulpio motyvais, bet tai tik pavieniai atvejai. Čikagos lietuvių kapinėse turbūt vyraujantis motyvas antkapiuose yra dviejų ar trijų aukštų stogastulpis su raiškia saulės pavidalo viršūne, taip pat ir kryžius, kurio kryžma gausiai puošiami spinduliais. Taip pat mėgstamas vienaaukščio stogastulpio siluetas (dažnai tik stoginėlė) su tulpės pavidalo atramėlėmis. Rečiau vaizduojamas kopolytstulpis ar maža kopolytėlė. Iš religinės liaudies skulptūros perimtas Rūpintojėlis yra vienas populiariausių atvaizdų antkapiuose: jis arba dominuoja antkapio kompozicijoje arba ją papildo. Taip pat populiarius ir vienos žymiausių Lietuvos šventovių – Aušros Vartų Švč. M. Marijos atvaizdas, komponuojamas kaip pagrindinis akcentas arba papildo antkapio ikonografiją. Dažniausiai vaizduojami aukštaitiškų bruožų turintys stogastulpiai ir kryžiai, nors kartais pavaizduojami ir dzūkioskos stilistikos kryžiai (su Kristaus kankinimo įrankių motyvais), taip pat ir žemaitiškas vienaukštis stogastulpis su tulpės formos stogelio atramėlėmis. Kitaip tariant, vyrauja stilizuotos kryžių, stogastulpių, kopolytėlių formos, kurios buvo paplitusios ir šiame straipsnyje aptartuose lauko paminkluose bei interjerui skirtuose atributuose (7 pav.). Tai nestebina, nes antkapių projektus kūrė tie patys menininkai, kūrę ir lauko paminklus bei drožinėję mažuosius interjerui skirtus *pakelės kryžių* modeliukus (Daugvila, Gasparonis, Mozoliauskas, Mulokas, Vėbra, Vladas Vijeikis ir kt.).

Siekdami sustiprinti tapatumo išraišką, išeivijos antkapių kūrėjai pasitelkė ir tautinių juostų ornamentiką (kuri, beje, gana populiari buvo ir Lietuvoje, netgi sovietmečio (XX a. 6–7 deš.) antkapiuose), valstybinę atributiką – herbą Vytytį, Gedimino stulpus, kitus simbolius (staigiantis vilkas, Gedimino pilis, kanklės, javų varpos). Šie

tautiškumo, valstybingumo, Lietuvos istorijos ženklai, išraižyti antkapiuose, taip pat byloja apie išeivijos siekį pabrėžti savo tautinį identitetą.

Baigiamosios pastabos

Prievarta atskirti nuo tėvynės bei jausdamiesi atsakingi už lietuviškumo palaikymą, Lietuvos vardo garsinimą pasaulyje, emigrantai lietuviai ieškojo įvairių tautiškumo išraiškos formų. Viena tokių tapo kryžiai – simboliniai objektai, jau nuo XX a. pradžios padedantys išreikšti tautinės kultūros savitumą, taip pat ir Lietuvos istorijos kataklizmus. Puošnus kryžius tarpukario Lietuvoje tapęs emblema, rodančia lietuviškumą, reikšmingas išliko ir išeivijoje (ypač *dipukų* kartai).

Šie lietuviški simboliai priminė lietuviams imigrantams kažkada paliktą tėvynę Lietuvą, palaikė siekius ir viltis, susijusias su tėvynės ir ten likusių artimųjų laisve. Toks lietuviškas objektas svetimame krašte tarsi simboliškai sujungė prarastą tėvynę su dabartine gyvenamąja vieta ir padėjo lengviau pritapti naujoje aplinkoje.

Lietuviškumui išreikšti geriausiai tiko du paminklų tipai – tai kryžmiškas kryžius ir stogastulpis, kurie gali būti gausiai dekoruojami ornamentais, būdingais lietuvių liaudies menui ir suprantamais kaip nacionaliniais. Ypač pamėgtas tulpės motyvas, deklaruojamas svarbiausiu lietuvių liaudies meno motyvu. Naudojami ir kiti Lietuvą, lietuviškumą primenantys elementai (gintaras, tradicinės tekstilės raštai). Vilties dėl Lietuvos laisvės idėją bei ryšį su vėl nepriklausoma Lietuva sustiprina šiuose objektuose vaizduojami valstybingumo simboliai (Vytis, Gedimino stulpai, Vyčio kryžius).

Lietuviškumo deklaracijos ikonografinė programai pasitelkiami ir skulptūros siužetai. Vyraujantys religiniai siužetai siejami su kenčiančios Lietuvos simbolika (Rūpintojėlis, Pieta), rūpesčio dėl lietuvių išlaikymo įprasminimu (Rūpintojėlis), lietuvių religinio tapatumo, kartu ir Lietuvos simbolika – tai garsiausių Lietuvos šventovių stebuklingieji (Aušros Vartų Švč. M. Marija, Šiluvos Švč. M. Marija) bei dangiškojo Lietuvos globėjo šv. Kazimiero atvaizdai. Tačiau Amerikos lietuviai meistrai siužetų įvairovę praplėtė ir suaktualino Lietuvai nusipelnusių asmenų atvaizdais (vysk. M. Valančiaus, arkivysk. J. Matulaičio, Lietuvos valdovų Vytauto ir Mindaugo bei kt.), taip pat ir istorinės temos siužetais (už Lietuvos laisvę kovoję partizanai, Sibiro tremtiniai).

Stengiantis įgyvendinti *lietuviško kryžiaus* ikonografinę programą, meistrai ir projektuotojai kaip pagrindiniu vizualiniu šaltiniu vadovavosi P. Galaunės knyga *Lietuvių liaudies menas* (1930), A. Varno albumu *Lietuvos kryžiai* (1926), albumu *Lietuvių liaudies menas. Mažoji architektūra* (1970), kitais užsienyje ar Lietuvoje leistais leidiniais, kuriuose rasdavo kryžių fotografijų. Taip pat kryžius kūrė pasiremdami asmeniniais prisiminimais, konsultacijomis su kitais meistras, dailininkais ar tiesiog nusižiūrėdami į pastatytus paminklus bei tautodailės parodose eksponuojamus dirbinius.

Šaltiniai ir literatūra

1. *Adomas Varnas. Krzyże litewskie.* Red. J. Ostaszewska-Nowicka. Poznań: Księgarnia Świętego Wojciecha, 2005. I, 2.
2. Andriušytė-Žukienė, R. Dailininko V. K. Jonyno kūryba ir „lietuviško stiliaus“ paieškos JAV lietuvių bažnyčių architektūroje. *Soter.* 2007. 22(50): 159–171.
3. Andriušytė-Žukienė, R. Lietuvių dailininkai Freiburge ir Vakarų Europos meninė aplinka. *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos.* 2007. 3: 67–78.
4. Astašaitis, A. Lietuviškų raižinių kūrėjas. *Draugas.* 1953 05 23.
5. Bakšytė-Richardson, M. Amerikos lietuvių kryžiai ir koplytelės. *Etninė kultūra ir tapatumo išraiška.* Sud. I. R. Merkienė, V. Savoniakaitė. Vilnius: Mokslo aidai, 1999: 260–276.
6. Buv. augsburgiečių dėmesiui. *Dirva.* 1982 10 14.
7. Celiešius, P. *J. Muloko architektūra.* Los Angeles, 1983.
8. Čerbulėnas, K. Tautinis elementas lietuvių kryžiuose. *Naujoji Romuva.* 1937. 4–5: 87–92.
9. Čibas, D. Išdabino ir paliko. *Draugas.* 1975 04 19.
10. Čiubrinskas, V. Transnacionalinis identitetas ir paveldas: lietuviškumas diasporoje. *Sociologija: mintis ir veiksmas.* 2005. 2: 41–54.
11. Dainauskas, J. Lietuvių kapinės senovėje ir dabar. *Palikę tėviškės namus: Šv. Kazimiero lietuvių kapinės Čikagoje.* Red. A. Kezys SJ. Chicago: Lietuvių fotoarchyvas, 1976.
12. Galaunė, P. *Lietuvių liaudies menas.* Kaunas: L. U. Humanitarinių mokslų fakultetas, 1930.
13. Galaunė, P. *Lietuvių kryžiai.* Kaunas: [Čiurlionies galerija], 1926.
14. Grinius, J. Lietuvos kryžiai ir koplytelės. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis.* 1970. 5: 1–177.
15. Hoppe, J. From Lithuania to Lemont. *Lemont Reporter.* 2011 07 22.
16. Johnson, K. Chi Lives: Antanas Poskocimas, Carver of Crosses. *Chicago Reader.* 1984 01 20: 6, 9.
17. Končius, J. Lietuviško meno bažnyčia. *Draugas.* 1956 12 22.
18. Korsakaitė, I. Lietuvių išeivijos grafika ir tautinis tapatumas. *Iševijos dailė: tarp prisirišimo ir išsilaisvinimo.* Sud. I. Korsakaitė, L. Laučkaitė. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2003: 19–82.
19. Kryžius pasaulinėje parodos aikštelėje. *Darbininkas.* 1964 03 17.
20. Kuzmickaitė, D. K. *Tarp dviejų pasaulių: naujieji imigrantai lietuviai Čikagoje (1988–2000).* Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2004.
21. *Laiškai lietuviams.* 1952. 12: 198; 1963. 3.
22. Lietuvišką kryžių stebės milijonai. *Draugas.* 1964 04 12.
23. Lietuviškas kryžius Mundelein seminarijoje. *Draugas.* 1974 05 09.
24. Lietuviškas kryžius prie dr. Adomavičiaus namų. *Naujienos.* 1959 06 13.
25. Lietuviškų drožinių kūrėjas. *Draugas.* 1953 10 24.
26. *Lietuvių kultūrinis paveldas Amerikoje=Lithuanian Cultural Legacy in America.* Red. A. Lukas. Silver Spring Md.: Lithuanian American Community Inc., Cultural Affairs Council, 2009.
27. *Lietuvių tautodailės institutas išeivijoje.* Red. N. Kulpavičienė. Toronto: Lietuvių tautodailės institutas, 2000.
28. Merkienė, I. R. Etninė kultūra ir lietuvių simboliai. *Etninė kultūra ir tautinis atgimimas.* Sud. I. R. Merkienė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas. 1994: 55–69.
29. Nufotografavo 2 300 kryžių. *Draugas.* 1968 02 16.
30. Prunskis, J. Lietuviškų kryžių kūrėjas. *Draugas.* 1981 03 27.
31. Richardson, B. M. Kapinės. *Lietuvių kultūrinis paveldas Amerikoje=Lithuanian Cultural Legacy in America.* Red. A. Lukas. Silver Spring Md.: Lithuanian American Community Inc., Cultural Affairs Council, 2009: 198–200.
32. Richardson, B. M. Paminklai ir koplytstulpiai. *Lietuvių kultūrinis paveldas Amerikoje=Lithuanian Cultural Legacy in America.* Red. A. Lukas. Silver Spring Md.: Lithuanian American Community Inc., Cultural Affairs Council, 2009: 180–181.
33. Rimkus, V. Drožinėtojas Stasys Motuzas. *Gruzdžiai.* Sud. L. Varkalienė. Vilnius: Žuvėdra, 1999: 255–258.
34. Rūkštelė, A. *Lietuvių tautodailė.* Kaunas: Lietuvių dailės draugija, 1929.
35. Skulptorius Petras Vėbra. *Draugas.* 1956 05 09.

36. *Šv. Kazimiero lietuvių kapinėms 100 metų*. Ats. red. S. Miglinienė. Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 2007.
37. Tijūnas, J. Romuvoje pastatytas lietuviškas kryžius. *Draugas*. 1973 02 22.
38. Urbonienė, S. Kryždirbystė išeivijoje: religingumo ir / ar lietuviškumo manifestacija. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*. 2012. 12(21): 51–74.
39. Varnas, A. *Lietuvos kryžiai: 194-ios fotografškai atliktos kryžių nuotraukos*. Kaunas: autoriaus leidinys, 1926. 1, 2.
40. Vaškaitis, B. Įspūdinga lietuvių paroda eucharistiniame kongrese. *Draugas*. 1976 08 16.

Skaidrė Urbonienė

Lithuanian Cross in the USA emigration: memorial monument, interior attribute and décor element

Summary

Emigrants that were isolated from their homeland and felt responsible for the preservation of their national identity and glorification of Lithuania's name in the world were in the search for various forms of nationality manifestation. One of such manifestations were crosses – symbolic objects that already from the early 20th century helped to reveal the peculiarities of Lithuanian culture as well as cataclysms of the state's history. The ornate cross which in the interwar Lithuania became a symbol of national identity sustained its status in emigration. These Lithuanian symbols – crosses – in private and public spaces reminded of the once abandoned homeland, supported the aspirations and expectations with regard to the freedom of homeland. Such Lithuanian objects in a foreign country as if symbolically united the lost homeland with the present place of residence and helped to adapt in a new environment.

Two types of monuments were best suited to expressing Lithuanianness – a cross and a roof-pillar which could be richly decorated with ornaments typical of Lithuanian folk art and understandable as national. Emigrant masters abundantly used geometric and floral motifs for decoration of crosses. A tulip motif was especially loved and declared as the main Lithuanian folk art motif. Some artists used other elements resembling Lithuanian national identity: amber, traditional textile patterns. The idea for the hope of freedom of the Lithuanian State and relationship with re-independent Lithuania reinforced depicting symbols of statehood (Coat of Arms of Lithuania, Gediminas' Columns, Vytis' Cross) in these objects.

To express the iconographic program of the declaration of Lithuanian identity, some specific sculpture stories and plots were used. The dominant religious stories were related to the symbol of suffering Lithuania (Pensive Christ, Pieta), aspiration to sustain one's national identity (Pensive Christ) and religious identity (St. Mary of the Gate of Dawn, St. Mary of Šiluva and St. Casimir). It is noteworthy that the American-Lithuanian wood carvers supplemented the array of plots with portraits of famous Lithuanians (including Bishop M. Valančius and Lithuanian rulers Vytautas and Mindaugas) and episodes from history (such as partisans in their struggle for Lithuania's freedom and exiles in Siberia).

KEY WORDS: cross-crafting, Lithuanian cross, roof-pillar, pillared chapel, diaspora, Lithuanian identity